

AHİRETLE İLGİLİ KUR'ÂNÎ KAVRAMLARIN ARAP DİLİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Abulıkemu SALAMU (Abdusalam Çaharbağlı)¹

ÖZ

Ahret inancı, İslam düşüncesinin metafizik temellerinden biri olup bireyin davranışlarını yönlendiren güçlü bir iman unsurudur. Kur'an-ı Kerim, bu inancı kavramsal derinlik ve ahlaki yönüyle ele alarak mü'minin dünya hayatına yön verir. Bu çalışmada, ahret kavramı arap dili açısından Kur'an merkezli bir yaklaşımla değerlendirilmiş; kıyamet, ölüm, diriliş (ba's), toplanma (haşr), hesap, mizân, şefaat, cennet ve cehennem gibi temel başlıklar etrafında sistematik bir inceleme yapılmıştır. İlgili kavramlar hem dilsel hem de bağlamsal açıdan analiz edilerek Kur'an'ın anlam evreni içinde değerlendirilmiştir. Ayrıca bu inancın bireysel sorumluluk, toplumsal adalet ve ahlaki bilinç üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiştir. Sonuç olarak Kur'an'da ahret tasavvuru yalnızca uhrevî bir beklenti değil; hayatı anlamlandıran, sorumluluk duygusunu besleyen ve bireyi sürekli murâkabe hâlinde tutan bir iman dinamiği olarak ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahret, Kur'an, Arap Dili, Ölüm, Hesap Günü, Diriliş, Cennet, Cehennem.

ANALYSIS OF QUR'ANIC CONCEPTS RELATED TO THE HEREAFTER IN TERMS OF ARABIC LANGUAGE

ABSTRACT

Belief in the afterlife is one of the metaphysical foundations of Islamic thought and serves as a powerful element of faith that guides individual behavior. The Qur'an addresses this belief with both conceptual depth and moral perspective, directing the believer's worldly life accordingly. This study evaluates the concept of the afterlife through a Qur'an-centered approach, systematically examining major themes such as the Day of Judgment, death, resurrection (ba'th), gathering (haşr), reckoning (hisâb), balance (mizân), intercession (shafâ'a), paradise, and hell. These concepts are analyzed linguistically and contextually within the semantic framework of the Qur'an. Furthermore, the impact of this belief on individual responsibility, social justice, and moral consciousness is highlighted. In conclusion, the Qur'anic portrayal of the afterlife is not merely an eschatological expectation, but rather a dynamic faith principle that gives meaning to life, nourishes a sense of accountability, and instills a constant state of spiritual self-awareness (murâqabah) in the believer.

Keywords: Afterlife, Qur'an, Arabic Language, Death, Day of Judgment, Resurrection, Paradise, Hell.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, abdusselam.caharbagli@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2514-5081.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, insanı yalnızca cismanî ve dünyevî boyutuyla değerlendiren bir varlık telakkisiyle sınırlı tutmaz; bilakis onu ebedî bir hayatın mesuliyetini yüklenmiş şuur sahibi bir muhatap olarak tasvir eder. Bu bağlamda ahiret, Kur'ân'ın temel konularından biri olarak öne çıkmakta; bireyin hem iç dünyasını hem de toplumsal davranışlarını şekillendiren asli bir inanç esasını teşkil etmektedir.² Ahiret inancı, insan nefesine dünya hayatının faniliğini hatırlatarak, onu kalıcılığı haiz olan uhrevî neticelere göre hareket etmeye sevk eder. Böylelikle birey, her türlü eylemini ve tercihini nihai hesap günü perspektifiyle anlamlandırır.

Kur'ân'daki ahiret tasavvuru, lafız ve mana yönüyle Arap dilinin engin ifade kudreti içerisinde teşekkül etmiş olup, bu hususta kullanılan kavramlar sadece terminolojik birer yapı değil; aynı zamanda semantik çok katmanlılık arz eden dilsel fenomenlerdir.³ Zira Kur'ân'da ahirete dair zikredilen lafızlar, Arapçanın hem kök yapısı hem de bağlam içerisindeki kullanımı itibarıyla derin anlam boyutları taşımaktadır. Bu itibarla, söz konusu kavramlar yalnızca sözlük anlamlarıyla değil, aynı zamanda İslâmî düşünce geleneğinde teşekkül eden teolojik ve epistemolojik bağlamlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın gayesi, ahiret merkezli Kur'ânî kavramların Arap dili içerisindeki etimolojik temellerini, semantik açılımlarını ve bağlamsal kullanımlarını tahlil ederek, söz konusu kavramların inanç dünyasındaki yerini daha sağlam bir ilmî zemine oturtmaktır. Bu minvalde, Kur'ân'da geçen “âhiret”, “kıyâmet”, “ba's”, “haşr”, “neşr” ve “sâ'a” gibi temel kavramlar dilbilimsel ve anlam bilimsel yaklaşımlar doğrultusunda ele alınacak; böylece hem Kur'ânî mesajın anlam inşası hem de bu inşanın Arap dili içerisindeki tezahürleri ilmî bir bütünlük içerisinde ortaya konacaktır.⁴

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ahiret tasavvurunu, ilgili kavramlar çerçevesinde sistematik ve semantik bir yaklaşımla analiz etmektir. Kıyamet, ba's, haşr, hesap, mîzân, şefâat, cennet, cehennem ve A'râf gibi temel kavramların hem dilsel kökenleri hem de Kur'ânî bağlamları göz önünde bulundurularak incelenmesi, ahiret inancının kavramsal yapısını daha derinlikli şekilde anlamaya imkân sağlamaktadır.

Araştırmanın önemi, ahiret inancının yalnızca metafizik bir konu olmaktan öte; bireysel sorumluluk, ahlâkî arınma ve toplumsal adalet gibi yaşamsal alanlarda da belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Ahiret inancının bireyde murâkabe bilinci oluşturduğu; zulme karşı sabır, iyiliğe karşı umut ve adalete olan güveni pekiştirdiği Kur'ânî örneklikler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu yönüyle çalışma hem tefsir hem kelâm hem de ahlâkî değerler bağlamında ahiret inancının çok boyutlu mahiyetini ortaya koymayı hedeflemekte; çağdaş bireyin anlam arayışına Kur'ân merkezli bir perspektiften katkı sunmayı amaçlamaktadır.

² Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, s. 263.

³ Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Ana Konuları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), s. 263.

⁴ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 546.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel bir araştırma yöntemi benimseyerek betimleyici ve kavramsal analiz temelli bir yaklaşım doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ana eksenini oluşturan ahiret kavramı, doğrudan Kur'an-ı Kerim merkezli olarak ele alınmış; konuyla ilgili ayetler lafzî, semantik ve bağlamsal açıdan değerlendirilmiştir. Kur'an'daki kavramların Arap dili açısından taşıdığı anlam boyutları hem sözlük hem de ıstılâhî çerçevede analiz edilerek tefsir literatürü ile desteklenmiştir. Araştırmada öncelikle kıyâmet, ba's, haşr, hisâb, mîzân, şefâat, cennet, cehennem ve A'râf gibi temel kavramlar tespit edilmiş; ardından bu kavramlar, klasik ve modern tefsir, kelâm, dilbilim ve ansiklopedik kaynaklar ışığında incelenmiştir. Konu bütünlüğü açısından hem birincil kaynaklar (Kur'an-ı Kerim, sahih hadisler, klasik tefsirler) hem de ikincil literatür (İslâm ansiklopedileri, çağdaş akademik çalışmalar) taranarak disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmiştir.

Ayrıca, Kur'an'da yer alan ahiret tasavvurunun yalnızca teorik bir mesele olarak değil, aynı zamanda birey ve toplum hayatını şekillendiren ahlâkî ve sosyolojik bir referans sistemi olarak nasıl işlev gördüğü değerlendirilmiş; bu çerçevede ahiret inancının ahlâkî davranışlara, adalet duygusuna ve sorumluluk bilincine etkisi ortaya konmuştur.

Kıyâmet (القيامة) Kavramının Kur'an'daki Anlam Katmanları

Arap dilinde “kıyâmet” (القيامة) lafzı, etimolojik olarak “kalkmak”, “ayakta durmak”, “doğrulmak” gibi anlamları ihtiva eden *k-v-m* (قام) fiil kökünden türemiştir. Bu kökten türeyen kelimeler genellikle harekete geçme, dirilme ve ayağa kalkma fiillerini çağrıştırmakta olup, “kıyâmet” kelimesi de sözlük anlamı itibarıyla bir şeyin yerinden doğrulması, kalkması manasını taşır. Terim olarak ise kıyâmet; hem bireysel ölüm anını hem de bütün varlık düzeninin sona erip yeniden inşa edildiği evrensel bir dönüşüm anını ifade eder.⁵

Kur'an-ı Kerim'de “kıyâmet” kavramı, yalnızca tekil bir hadise yahut belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırılmamış; bilakis varoluşun sonlanıp yeniden yapılandırıldığı ontolojik bir kırılma noktası olarak tasvir edilmiştir.⁶ Bu yönüyle kıyâmet, kozmik düzenin inkıtâa uğradığı ve beşerî hayatın ebedî boyut kazandığı bir hakikat olarak sunulmaktadır.

Kur'an'da doğrudan “el-Kıyâmet” lafzı yer aldığı gibi, bu mefhumun farklı yönlerini ve boyutlarını aksettiren çeşitli kavramlara da yer verildiği görülmektedir. Bunlar arasında “es-Sâ'a” (السَّاعَة), “el-Kâri'a” (الْقَارِعَة), “el-Hâkka” (الْحَاقَّة), “el-Vâkia” (الْوَاقِعَة), “es-Sâhha” (الصَّاحَّة) ve “el-Ğâşiye” (الْغَاشِيَة) gibi terimler dikkat çeker. Bu lafızlar, kıyâmetin farklı yönlerine -örneğin dehşet, beklenmediklik, ani geliş, sarsıntı ve kapsamlı yıkım- işaret eder mahiyettedir. Özellikle “es-Sâ'a” lafzı, hem “saat” hem de “an” anlamlarını haiz olup, Kur'an'daki kullanımları bağlamında “büyük an” yahut “ilahî müdahale zamanı” şeklinde yorumlanmıştır.⁷

Klasik müfessirlerden Râgıb el-İsfahânî, kıyâmet kavramına dair mülâhazalarında bu mefhumu merhalelere ayırarak derinlikli bir tasnif ortaya koyar. Ona göre kıyâmet üç aşamalı bir süreçtir: Kıyâmet-i Suğrâ, ferdî ölüm anını ifade ederken; Kıyâmet-i Vustâ, toplumların yahut

⁵ Râgıb el-İsfahânî. *El-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*. Tahkik: Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2005.

⁶ Bekir Topaloğlu, İsmail Lütfi Çakan. *Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

⁷ M. F. Abdülbâkî, el-Mu'cem, “kıyâmet”, “âhîr”, “âhîret”, “yevme”, “yevme'izin”, “yevmizin”, “sâ'at”, “şûr”, “haşr”, “serî”, “şf” md.leri.

medeniyetlerin helâkini; Kıyâmet-i Kübrâ ise evrensel mânada bütün kâinatın sona erişini ve uhrevî hayatın başlangıcını işaret eder. Bu tasnif, kıyâmetin hem bireysel hem de kozmik ölçekli bir gerçeklik olduğunu ortaya koymakta ve onun çok boyutlu yapısını gözler önüne sermektedir.⁸

Kıyâmet-i Suğrâ (القيامة الصغرى): Ferdî Ölüm ve Berzah Safhası

“Kıyâmet-i Suğrâ” tabiri, ferdî kıyâmet yahut bireysel son anlamına gelmekte olup, insanın dünya hayatının sona ermesiyle başlayan ve yeniden diriliş anına kadar devam eden ara safhayı ifade etmektedir.⁹ Hz. Peygamber’in “مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ” (Her kim ölürse onun kıyâmeti kopmuştur) şeklindeki meşhur hadisi, bu kavramın mahiyetine ışık tutmakta ve ferdî ölümün, kişisel kıyâmetin başlangıcı olduğuna işaret etmektedir.¹⁰

Ölüm hadisesiyle birlikte insanın dünya ile olan maddî ve fiilî bağı nihayete ermekte, geri dönüşü olmayan bir sürece girilmektedir. Bu süreçte kişinin amel defteri kapanmakta; yalnızca hadis-i şeriflerde zikredilen üç kalıcı hasene -sadaka-i câriye, istifadeye açık ilim ve dua eden sâlih evlat- dışında sevap ya da günah kazanması mümkün olmamaktadır. Bu durum, ölümün ardından başlayan safhanın pasif ve bekleyişe dayalı bir dönem olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu ara safha “berzah” (بَرْزَخ) kavramıyla ifade edilmiştir. “Berzah” kelimesi, sözlükte iki şey arasındaki engel, perde yahut sınır anlamlarını taşımakta olup, terminolojik bağlamda dünya ile âhiret arasındaki meçhul ve metafizik âlemi ifade eder. Kur’ân’da “berzah” kavramı doğrudan kabir hayatı şeklinde detaylandırılmasa da bazı ayet-i kerîmeler ve sahih hadis-i şerifler, bu safhanın varlığına ve mahiyetine dair işaretler içermektedir.

Nitekim Mü’min Sûresi 11. âyette geçen “Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün ve iki defa dirilttin” ifadesi, müfessirlerce ölüm–berzah–diriliş bağlamında tefsir edilmiştir. Aynı şekilde, Firavun ve taraftarlarının sabah akşam ateşe arz edileceklerine dair Beyyine Sûresi’ndeki beyan, azabın âhiret öncesinde, berzah safhasında başlayabileceğine delil olarak gösterilmiştir. Bu durum, kabir hayatında da bazı nevmî (yarı uykulu) şuur hâllerinin ve ahiretî tecrübelerin yaşanabileceğini düşündürmektedir.¹¹

Öte yandan, Allah yolunda hayatını kaybeden müminlerin -özellikle şehitlerin- berzahta diri oldukları ve Rableri katında rızıklandırıldıkları Kur’ânî naslarla sabittir. Bu itibarla “berzah”, hem azabın hem de nimetin tecrübe edildiği, mahiyeti aklî değil vahyî olan bir gayb âlemidir. Bu âlemin tasviri yalnızca ilahî beyanla sınırlı olup, mü’min açısından mutlak teslimiyet gerektiren bir alanı teşkil eder.¹²

Kıyâmet-i Vustâ (القيامة الوسطى): Toplumsal Helâk ve İlâhî Müdahalenin Tecellîsi

“Kıyâmet-i Vustâ” kavramı, ferdî ölümün ötesinde, bir topluluğun yahut kavmin, inkâr ve azgınlık sebebiyle tamamıyla yok edilmesini ifade eden kolektif bir sonu nitelemektedir. Bu bağlamda söz konusu kıyâmet türü, tarih içerisinde cereyan eden ilâhî müdahalelerin en çarpıcı tezahürlerinden biri olarak Kur’ân-ı Kerîm’de müteaddit defalar vurgulanmıştır. İlâhî iradenin

⁸ Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü’l-Tefâsîr*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981.

⁹ Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s. 264.

¹⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah. *Sahihu’l-Buhârî*. Beyrut: Dar’u-İbn-i Kesir, 2001.

¹¹ Muhsin Demirci, *Kur’ân’ın Ana Konuları*, s. 265.

¹² Mehmet Sait Özervarlı. “Kur’an’da Ahiret İnancı ve Kıyamet Olgusu”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/2 (2002): 123-145.

doğrudan tecellisiyle gerçekleşen bu tür helâk hadiseleri, zamanın belli bir kesitinde değil, inkârın ve azgınlığın zirve yaptığı her dönemde vukû bulabilecek potansiyele sahip bir ilâhî sünnet olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³

Kur’ânî beyanlarda Nûh (as), Âd, Semûd, Lût, Medyen kavmi ve diğer bazı toplumların, hakka sırt çevirmeleri, peygamberlerini yalanlamaları ve zulümde ısrar etmeleri sebebiyle helâke uğradıkları haber verilmektedir. Bu helâk süreçleri kimi zaman şiddetli bir sayha “الصَّيْحَةُ”, kimi zaman zelzele (الزَّجْفَةُ), kimi zaman da taş yağdıran rüzgâr “رِيحًا صَرْصَرًا عَاتِيَةً” gibi tabii afetler vasıtasıyla gerçekleşmiş; her biri ilâhî adaletin farklı bir vechini temsil etmiştir. Bu bağlamda Kur’ân’da yer alan şu ayet, bu hakikatin veciz bir ifadesidir:

“Her birini günahı sebebiyle yakaladık: Kimi üzerine taş yağdıran rüzgâr gönderdik, kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yere geçirdik, kimini de boğduk. Allah onlara zulmetmedi; asıl onlar kendi nefislerine zulmettiler.”¹⁴

Bu gibi anlatımlar, Kur’ân’ın tarihî kıssaları yalnızca birer bilgi aktarımı maksadıyla değil, aynı zamanda ibret ve hikmet nazarıyla ele aldığı açık göstergesidir. Helâk kıssaları, geçmişte yaşanmış vakaların ötesinde, her çağın insanına yönelik bir uyarı ve ilâhî nizamla dönük bir hatırlatma mahiyetindedir.¹⁵

Dolayısıyla “Kıyâmet-i Vustâ”, yalnızca fizikî bir yok oluş değil, aynı zamanda ilâhî adaletin toplumlar ölçeğinde vuku bulduğu bir tecellî alanıdır. İnançsızlık, zulüm ve ahlâkî dejenerasyonun sistematik hâl aldığı toplulukların sonu, bir tür kıyâmet olarak zuhur eder. Bu yönüyle Kıyâmet-i Vustâ, hem tarihsel bir realite hem de evrensel bir sünnetullah örneğidir: Nifak, tuğyan ve zulüm üzere bina edilen hiçbir sistemin bekâsı, ilâhî muradla bağdaşmadığı sürece mümkün değildir.¹⁶

Kıyâmet-i Kübrâ (القيامة الكبرى): Kozmik Yıkım ve Mutlak Son

Kıyâmet-i kübrâ, diğer bir ifadeyle “büyük kıyâmet”, bütün kâinat sisteminin Allah Teâlâ’nın ezeli takdiriyle sona ermesini ifade eder. Bu evrensel kopuş, yalnızca yeryüzünde yaşayan canlıların ölümüyle sınırlı kalmayıp, göklerin, yıldızların, gezegenlerin, dağların ve denizlerin de dahil olduğu bütün fizikî âlemin yok oluşunu kapsar. Kur’ân-ı Kerîm, her yaratılmışın bir eceli olduğunu bildirir ve bu ecelin nihayetinde, kozmik düzenin tüm unsurlarını kapsayan bir çöküş gerçekleşeceğini haber verir.¹⁷

Bu mutlak sona delalet eden olay, Kur’ân’da “sûr” a üfürülme şeklinde tasvir edilmiştir. “Sûr” “الصُّور”, lügat itibarıyla boru veya boynuz anlamına gelir; burada ise Allah’ın emriyle İsrâfil (as) tarafından üflenecek olan ve kıyâmet sürecini başlatacak kozmik bir çağrı anlamında kullanılır. Kur’ânî ifadeye göre sûr iki defa üflenecektir: İlki mevcut düzenin tamamen sona erdirilmesini “نفخة الفزع”, ikincisi ise ölümlerin yeniden dirilişini ve mahşerde toplanmasını “نفخة القيام” ifade eder. Bu iki evre, kıyâmetin hem yok edici hem de yeniden kurucu yönünü ortaya koyar. Konuyla ilgili olarak Kur’ân’da şöyle buyrulur:

¹³ Mustafa Çağrırcı. “Kıyamet”, *DİA*, c. 25, s. 492-495.

¹⁴ Ankebut 29/40.

¹⁵ İbn Atıyye el-Endelûsî, el-Muḥarrerü’l-vecîz, Muhammediye 1975, I, 164.

¹⁶ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *DİA*, c. 1, İstanbul, 1988, s. 543-548.

¹⁷ Ömer Faruk Harman. “Ahiret”, *DİA*, c. 2, s. 32-36.

“Sûra üfürülür, göklerde ve yerde kim varsa Allah’ın diledikleri dışında hepsi baygın düşer. Sonra ona bir kez daha üfürülür; bir de bakarsın, onlar kalkmış, bakınıyorlar.”¹⁸

Sûra üfürülmesi arasındaki süreye dair hadislerde “kırk” birimlik bir zaman dilimi zikredilmiştir. Ancak bu sürenin gün, ay veya yıl şeklinde olup olmadığına dair açık bir bilgi verilmemiştir. Hz. Peygamber, bu zamanın mahiyetini yalnızca Allah’ın bileceğini ifade ederek bu hususun gaybî yönüne dikkat çekmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm, kıyâmetin vuku bulacağı zaman hakkında kesin bir bilgi vermemekle birlikte, onun gerçekleştiği andaki kozmik ve psikolojik sarsıntıları çarpıcı tasvirlerle anlatır. Zilzâl, Tekvîr, İnşikâk ve İnfitâr sûreleri başta olmak üzere birçok sûrede kıyâmetin korkunç boyutları detaylı bir şekilde aktarılır.¹⁹ Bu anlatımlarda dağların un gibi savrulacağından, denizlerin kaynayacağından, göklerin yarılabacağından ve gök cisimlerinin kararıp parçalanacağından bahsedilir. Bu hususta Hac Suresi’nde yer alan şu ayet, kıyâmetin dehşetini gözler önüne sermektedir:

“Ey insanlar! Rabbinizden sakının! Çünkü kıyâmetin sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiğini unutur, her hamile kadın yükünü düşürür ve insanları sarhoş gibi görürsünüz. Oysa onlar sarhoş değildir; fakat Allah’ın azabı çok çetindir.”²⁰

Kur’ân’ın kıyâmet anlatımları, sadece gelecekteki metafizik bir olayı bildirmekle kalmaz; aynı zamanda insanın dünyevî gafletten uyanarak sorumluluk bilinciyle yaşamasını amaçlar. Kıyâmetin evrensel boyutları, insanın hem bireysel hem de kolektif sorumluluklarını hatırlatan, hesaba ve ahirete hazırlık çağrısı yapan ilâhî bir uyarıdır. Bu bağlamda kıyâmet-i kübrâ, hem bir son hem de yeni bir başlangıcın habercisi olarak kozmik düzenin kaçınılmaz akıbetini temsil eder.

Dirilme ve Mahşerde Toplanma: Ba’s ve Haşr (الحشر والبعث) Kavramlarının Kur’ânî Bağlamı

Ahiret inancının en temel unsurlarından biri, ölümden sonra yeniden dirilmedir. Kur’ân’da “ba’s” kavramı bu süreci ifade eder ve hem sözlük hem de terim anlamı itibarıyla “göndermek, harekete geçirmek, diriltmek” gibi anlamlara gelir.²¹ Ba’s, kıyâmet sonrasında ruhların bedenlerle buluşturularak tekrar hayata döndürülmesini ifade eder.²² Bu inanç, Kur’ân-ı Kerîm’de hem akidevî bir esas hem de insanın amellerinden sorumlu tutulmasının ön koşulu olarak sunulur.²³ İnsanların ölümden sonra bedenlen yeniden yaratılacakları, Kur’ân’da hem lafzî hem de aklî delillerle desteklenir.²⁴ Özellikle insanın yaratılışına dikkat çeken ayetler, ilk yaratmayı gerçekleştiren Allah’ın, ikinci yaratmayı da gerçekleştirmesinin aklen daha kolay olduğunu vurgular.²⁵ Örneğin:

¹⁸ Zümer 39/68

¹⁹ Mustafa Çağrı, “Kıyâmet”, *DİA*, c. 25, s. 492-495.

²⁰ Hac 22/1-2.

²¹ El-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut: Dâru’l-Kalem, 2005, “بعث” md.

²² Mehmet Savaş, “Ba’s”, *DİA*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 437.

²³ Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *DİA*, c. 2, s. 29.

²⁴ Ali Rıza Temel, *Ahiret ve Kıyâmet İnançları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, s. 102.

²⁵ Yâsîn 36/78-79; İsrâ 17/49-51.

“Ayetlerimizi inkâr edenleri kesinlikle ateşe sokacağız. Derileri her yanıp tükendiğinde, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz Allah azizdir, hakimdir.”²⁶ Bu ayet, yeniden dirilmenin beden üzerinden gerçekleşeceğini ve azabın fizikî boyutunu açıkça ortaya koyar. Ayrıca Kur’ân’da uzuvların insan aleyhine şahitlik edeceği bildirilerek ahiret hayatının yalnızca ruhsal değil, aynı zamanda cismanî bir boyut taşıdığı vurgulanır.”²⁷

Dirilişin ardından tüm insanlar, “haşr” olarak bilinen toplu buluşma yerine sevk edilir.”²⁸ “Haşr” kelimesi, sözlükte “bir topluluğu zorla bir araya getirmek” anlamına gelir. Terim olarak ise, diriltilecek insanların mahşer adı verilen alanda bir araya toplanmasını ifade eder.²⁹ Kur’ân’da bu durum birçok ayette farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Mahşer, hesap gününün başladığı mekân olup yalnızca insanlar değil; cinler, şeytanlar, melekler ve hatta ilahlaştırılmış nesneler dahi bu topluluğa dâhil edilir.³⁰

Kur’ânî bağlamda mahşer, mutlak adaletin gerçekleşeceği bir hesap alanı olarak tasvir edilir.³¹ Her bireyin amellerinden hesaba çekileceği bu meydana, herkes kendi hâlden sorumlu olacak ve kimse kimseye yardım edemeyecektir.³² Bu durum, ayetlerde oldukça çarpıcı tasvirlerle sunulmuştur. Müminlerin yüzlerinin aydınlık ve sevinçli, inkârcıların ise kara ve mahzun olduğu; bazılarının yaya, bazılarının binitli, kimilerinin ise yüzüstü sürünerek getirileceği rivayet edilir.³³ Nitekim Hz. Peygamber, insanların kıyamet günü üç sınıfta toplanacağını haber verir: yürüyerek gelenler, binitli olanlar ve yüzüstü sürüklenenler.³⁴

Mahşer günü nihai hesaplaşmanın öncesidir. Burada insanlık, dünya hayatındaki eylemlerinin karşılığını görecektir, adaletin terazisinde tartılarak ebedi yurduna yönlendirilecektir.³⁵ Bu süreç, Kur’ân’da “yevmü’l-hisâb” (hesap günü), “yevmü’d-dîn” (din/hüküm günü) ve “yevmü’l-fasl” (karar günü) gibi ifadelerle adlandırılmıştır.³⁶

Yargılama: Hisâb, Amel Defteri ve Şefâat Bağlamında Kur’ânî Tasvirler

Kur’ân-ı Kerîm, ahiret hayatında insanların yalnızca diriltip mahşer meydanında toplanmakla kalmayacaklarını, aynı zamanda ilâhî adaletin gereği olarak hesaba çekileceklerini açıkça ifade eder. Bu süreç, ahiret inancının en belirleyici safhalarından biridir ve Kur’ân’da “hisâb” (hesap), “kitâb” (amel defteri), “mizân” (terazi) ve “şefâat” gibi temel kavramlar etrafında detaylandırılır.³⁷

²⁶ Nisâ 4/56.

²⁷ Fussilet 41/20–21.

²⁸ Süleyman Uludağ, “Haşr”, *DİA*, c. 16, İstanbul, 1997, s. 517.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “حشر” md.

³⁰ Enbiyâ 21/98–99.

³¹ Zilzâl 99/6–8; Tekvîr 81/10–14.

³² Abese 80/34–37; En’âm 6/94.

³³ Âl-i İmrân 3/106; İsra 17/97.

³⁴ Müslim, *Sıfatü’l-Kiyâme*, 60.

³⁵ Kâria 101/6–11.

³⁶ Sâffât 37/20–21; Fâtiha 1/4.

³⁷ Emrullah Yüksel, “Hesap”, *DİA*, c. 17, İstanbul, 1998, s. 240-242.

Amel Defteri (كتاب الأعمال): İlâhî Kayıt Sistemi

Kur’ân-ı Kerîm’e göre, insanın hem açık hem de gizli amelleri melekler tarafından titizlikle kayıt altına alınmaktadır. Bu kayıtlar, “kitâb” yani amel defteri olarak ifade edilir ve kişiye ait bütün fiilleri içeren bir tür ilâhî belge niteliğindedir. Kıyâmet günü bu defterler, kişilere bizzat takdim edilir; müminlere sağ tarafından, günahkârlara ise sol tarafından veya arkalarından verilir.³⁸ Her birey kendi hayatına dair tanıklığını bizzat yapacak ve ilâhî adalet karşısında kendi nefesine şahit olacaktır. Kur’ân bu durumu şöyle tasvir eder:

“Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak nefsin yeter.”³⁹

Bu ayet, hesap gününde bireysel sorumluluğun esas alındığını ve ilâhî adaletin, kişinin kendi yaptıkları üzerinden işletileceğini göstermektedir.⁴⁰

Hisâb (الحساب): Evrensel ve Şeffaf Sorgulama

Kur’ân’da yaklaşık kırk âyette hesap gününe ve bugünde yapılacak sorgulamaya atıf yapılır.⁴¹ Hesap, yalnızca ferdî bir yargılamayı değil; aynı zamanda evrensel ve kolektif bir sorgulama sürecini de ifade eder. Peygamberler de dâhil olmak üzere, herkes kendisine tevdi edilen sorumluluklardan hesaba çekilecektir. Kur’ân’da şöyle buyrulur:

“Andolsun, kendilerine peygamber gönderilenleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz.”⁴²

Kur’ân bugünü “Yevmü’l-Fasl” (Hüküm Günü), “Yevmü’d-Dîn” (Din Günü), “Yevmü’l-Hisâb” (Hesap Günü) gibi çeşitli isimlerle zikreder; bu adlandırmalar, söz konusu günün çok boyutlu yapısını gözler önüne serer.⁴³

Bazı rivayetlerde hesap sürecinin oldukça kısa süreceği, “göz açıp kapayıncaya kadar” tamamlanacağı; ancak mahşer meydanındaki bekleyişin uzun ve meşakkatli olacağı ifade edilmiştir.⁴⁴ Hz. Peygamber’in duası neticesinde yargılamanın onun ümmetiyle başlayacağına dair rivayetler de hadis mecmualarında yer alır.⁴⁵

Mîzân (الميزان): Amellerin Tartıldığı İlâhî Terazi

“Mîzân” (الميزان) kavramı, Kur’ân’da kıyâmet gününde iyilik ve kötülüklerin tartılacağı ilâhî denge aracı olarak zikredilir. Ayetlerde, zerre miktarındaki bir iyiliğin veya kötülüğün dahi karşılıksız kalmayacağı vurgulanmakta; böylece adaletin mutlak bir titizlikle tesis edildiği ifade edilmektedir.⁴⁶ Kur’ân, niyet, düşünce ve içsel yönelişlerin de hesaba dâhil olacağını şu şekilde beyan eder:

³⁸ İnşikâk 84/7–10.

³⁹ İsrâ 17/14.

⁴⁰ Mehmet Erdoğan, “Hesap”, *DİA*, c. 17, s. 281-284.

⁴¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. 5, s. 3337.

⁴² A’râf 7/6.

⁴³ Sâffât 37/20–21; Fâtiha 1/4; Zilzâl 99/6–8.

⁴⁴ Müslim, “Cennet”, 81.

⁴⁵ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 9.

⁴⁶ Kâria 101/6–11.

“İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker.”⁴⁷

Bununla birlikte bazı müfessirler, bu âyeti özellikle şehadet ve inançla ilgili durumlarla sınırlı tutarak, fiile dönüşmeyen düşüncelerin cezai sorumluluk doğurmayacağını ileri sürmüşlerdir.⁴⁸

Şefâat (الشفاعة): İlâhî İzinle Gerçekleşen Aracılık

Şefâat (الشفاعة) kelimesi, sözlükte “çift yapmak, eşlik etmek, aracı olmak” anlamlarına gelir.⁴⁹ Terim olarak ise, kıyâmet gününde bazı kimselerin başkaları lehine Allah katında bağışlanma dilemeleri anlamında kullanılır.⁵⁰ Kur’ân’da şefaatin ancak Allah’ın izniyle geçerli olacağı bildirilmiştir:

“O’nun izni olmaksızın kim şefaate edebilir?”⁵¹

Bu bağlamda, inkârcıların şefaatten mahrum kalacağı; müminlerin ise –Allah’ın dilediği ölçüde– şefaatten istifade edecekleri genel kabul görmüştür.

Hadis kaynaklarında şefaate konusu oldukça tafsilatlı şekilde ele alınmıştır. Hz. Peygamber’in, ümmetine yönelik özel bir şefaate hakkı olduğu ve bu duayı dünyada değil, yalnızca ahirette kullanacağı rivayet edilmektedir. Bu hususta nakledilen en dikkat çekici rivayetlerden biri şu şekildedir:

“Şefaatem ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”⁵²

Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre şefaate, Kur’ân, sahih sünnet ve icma ile sabit bir inanç esasıdır. Şefaate ilgili hadislerin sayıca çokluğu ve sahihliği sebebiyle mütevatir kabul edilecek derecede güçlü bir gelenek oluşturduğu ifade edilmiştir.⁵³

Ceza ve Mükâfat (الجزاء): Kur’ân’da Nihâî Sonuçların Tasviri

Kur’ân-ı Kerîm’e göre dünya hayatı, insan için geçici bir imtihan zemini olup, bu süreç sonunda her fert yaptığı tercihler ve sergilediği ameller doğrultusunda bir karşılıkla yüzleşecektir. Bu karşılık, ya ilâhî rızâyı netice veren bir mükâfat yahut adaletin tecellisi olan bir ceza şeklinde zuhur eder. Kıyâmet, haşr ve hesap sürecinden sonra başlayan bu nihâî ayrışma, Kur’ânî bağlamda üç kavramla temsil edilir: **Cennet**, **Cehennem** ve bazı müfessirlerce ara bir konum olarak değerlendirilen.

Cennet (الجنة): Ebedî Mükâfatın Mekânı

Arapça “cennet” (الجنة) kelimesi, “örtmek, gizlemek” anlamına gelen *c-n-n* kökünden türemiş olup, lügavî olarak yoğun ağaçlık ve örtülü bahçe anlamına gelir.⁵⁴ İstılâhî olarak ise cennet; iman eden ve sâlih amel işleyenlerin ahiret yurdunda ebedî olarak kalacakları, her türlü nimetle

⁴⁷ Bakara 2/284.

⁴⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu ’l-Gayb*, Bakara 2/284 tefsiri.

⁴⁹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü ’l-Muḥîṭ*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.

⁵⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, V, 253-254; XXV, 134-135.

⁵¹ Bakara 2/255.

⁵² Tirmizi, Muhammed b. İsa b. sevre b. Musa b.ez-Zahhak et-Tirmizi. *el-Camiu ’l-Kebir (Sünen)*. C. 6, Beyrut: daru’l-Garbi’l-İslami, 1998.

⁵³ Beyhakî, *el-İ’tikâd*, s. 217.

⁵⁴ İbn Fâris, *Mu’cem Maqâyîs al-Luġa*, thk. Abdusselâm Harûn, Kahire: Dâru’l-Fikr, 1979.

donatılmış saadet mekânı olarak tanımlanır. Kur'ân'da "cennet" kelimesi ve türevleri yaklaşık 147 ayette zikredilmiştir. Bu kullanımın 117'si doğrudan ahiret yurdu bağlamındadır.⁵⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet farklı isim ve sıfatlarla anılmıştır: Cennâtü'n-Na'îm, Cennâtü Adn, Firdevs, Dâru's-Selâm, el-Makâmü'l-Emîn, Dâru'l-Mukâme gibi ifadeler, cennetin hem fizikî nimetlerini hem de manevî huzur boyutlarını yansıtan kavramlardır.⁵⁶ Bu isimlendirmeler, cennetin çok katmanlı ve kapsamlı saadet tasvirini ortaya koyar.⁵⁷

Cennetin tasvirinde maddî ve manevî unsurlar iç içe geçmiştir. Genişliği gökler ve yer kadar olan bu mekânda; altından ırmaklar akan köşkler, çeşit çeşit meyveler, saf ve hoş içecekler, ipek giysiler, altın süsler gibi dünyevî hayatta örneği bulunmayan nimetler zikredilmiştir.⁵⁸ Ancak Kur'ân'a göre cennet nimetlerinin en yücesi, Allah'ın rızasına ve cemâline nâil olmaktır.⁵⁹ Bu, cennetin maddî boyutunu aşan, ebedî huzur ve vuslatı temsil eden yüce bir tecellîdir.

Cehennem (جهنم): İlâhî Adaletin Tecellîgahı

Kur'ân'da "cehennem" (جهنم), cezanın tecessüm ettiği mekân olarak zikredilir ve yaklaşık 77 ayette doğrudan anılır.⁶⁰ Bununla birlikte "Sakar", "Hâviye", "Lezâ", "Hutame", "Cahîm" ve "Saîr" gibi farklı isimler de cehennemin çeşitli boyutlarını ve azap katmanlarını ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁶¹ Bu çeşitlilik, azabın dereceleri, süresi ve şiddeti bakımından farklı tecellî boyutlarına işaret eder.

Kur'ân'da cehennemdeki azap hem fizikî hem de psikolojik boyutlarıyla detaylandırılmıştır. Cehennemlikler için kaynar su, irin, zakkum ağacı, erimiş bakır gibi unsurlarla azap edileceği; derilerin kavrulacağı ve yeniden yaratılarak azabın kesintisiz kılınacağı beyan edilmiştir.⁶² Bu tasvir, ilâhî adaletin şiddetle birlikte adil ve hikmetli şekilde tecelli ettiğini gösterir.

Cehennemin ebedîliği meselesi, İslâm düşünce tarihinde tartışmalı bir konudur. Ehl-i Sünnet, Şîa ve Hâricî mezheplerin büyük çoğunluğu, kâfirler için cehennem azabının sonsuz olacağını kabul ederken; bazı sahâbîler (Hz. Ömer, İbn Abbas) ve mutasavvıflar (İbnü'l-Arabî, İbn Teymiyye) cehennemin belirli bir fonksiyonu yerine getirdikten sonra ilga edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.⁶³ Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, "halidîne fihâ ebeden" şeklindeki Kur'ânî ifadeler, azabın sonsuzluğuna delâlet etmektedir.⁶⁴ Bu ihtilâf, Cenâb-ı Hakk'ın adaleti ile rahmeti arasındaki dengeyi kavramsal olarak yorumlama çabasının bir yansıması olarak değerlendirilmiştir.

⁵⁵ Hüseyin Atay, "Cennet", *DİA*, c. 7, s. 540.

⁵⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. 9, s. 5889.

⁵⁷ Yusuf Sağır, *Kelam'da Ahiret İnancı ve Rasyonel Temelleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

⁵⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü'l-Tefâsîr*, c. 2, s. 507.

⁵⁹ Tevbe 9/72.

⁶⁰ Bekir Topaloğlu, "Cehennem", *DİA*, c.7, s. 547.

⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Hicr 15/43-44 tefsiri.

⁶² Hac 22/19-20; Nisa 4/56; Vakıa 56/41-44.

⁶³ İbn Teymiyye, *er-Reddu alâ Men Kâle bi-Fenâi'n-Nâr*, s. 33; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, c. 3, s. 137.

⁶⁴ Cinn 72/23; Tevbe 9/68.

A'râf (الأعراف): Arada Kalanların Menzili

Kur'ân-ı Kerîm'de ahiret tasvirlerinin arasında yer alan A'râf, ne cennetlikler ne de cehennemlikler arasında yer alabilen kimselerin konumlandırıldığı geçici bir durak olarak zikredilmiştir. “A'râf” (الأعراف) kelimesi lügatte “yüksek yer, sur, tepe” anlamına gelmekte olup; ıstılâhî anlamda ise cennet ile cehennem arasında bulunan ve kimlikleri kesinleşmemiş bir zümrenin geçici olarak bekletildiği ara bölgeyi ifade eder.⁶⁵

Kur'ân'da bu kavram, bilhassa A'râf sûresinin 46. âyetinde geçmekte ve şu şekilde ifade edilmektedir:

“İki taraf arasında bir perde vardır. A'râf üzerinde de her birini simalarından tanıyan insanlar bulunur. Bunlar cennet ehline: ‘Selâm size’ diye seslenirler.”⁶⁶

Tefsir literatüründe “Ashâbu'l-A'râf”ın kim olduğu konusunda farklı yorumlar ileri sürülmüştür. Bu bağlamda üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır:

1. Amel bakımından sevap ve günahları denk olan kimselerdir; cennet yahut cehennemi hak edecek belirgin bir ağırlığa sahip değildirler.⁶⁷
2. Peygamber ulaşmayan topluluklar, akıl baliğ olmayanlar, müşrik çocukları gibi dinî sorumluluk taşımayan gruplardır.⁶⁸
3. Şahitlik makamında bulunan peygamberler, şehitler ve sâlih kullar olup, mahşerdeki kimlikleri teşhis için orada bekletilen özel şahsiyetlerdir.⁶⁹

Tefsirlerde baskın kabul, birinci görüş üzerinde yoğunlaşmakta; dolayısıyla A'râf ehlinin sevap ve günahları denk olan kimselerden oluştuğu ve ilâhî rahmetin tecellîsiyle muhtemelen cennete girecekleri yönünde bir kanaat hâkimdir. Bu da Kur'ân'ın adalet-merhamet dengesini yansıtan önemli bir tasvir olarak değerlendirilmektedir.

Ahiret İnancının Dünya Hayatına Etkisi

Ahiret inancı, İslâm düşüncesinde yalnızca metafizik bir kabul değil; aynı zamanda bireysel ve toplumsal hayatı doğrudan etkileyen ahlâkî ve hukukî bir sorumluluk bilinci olarak değerlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de ahirete iman, müminin davranış biçimini şekillendiren asli bir ilke olarak ortaya konmuş; adalet, doğruluk ve ihsan gibi değerlerle bütünleşen bir hayat tarzının temeli kılınmıştır.

İnsan, fıtratı gereği adaleti arzular; ancak dünyevî sistemlerin çoğu zaman bu beklentiyi karşılayamaması, bireyde hayal kırıklığı, öfke ve yılgınlık oluşturabilir. Bu noktada ahiret inancı, mutlak adaletin ertelenmiş de olsa kesin şekilde tecelli edeceğine dair güçlü bir iman zemini sunar. Mazlumun hakkının mutlaka iade edileceği, zalimin ise yaptıklarının hesabını vereceği inancı, bireyi hem teselli eder hem de sabırla yaşamaya sevk eder.⁷⁰

Kur'ân'da bu denge şu şekilde ifade edilmektedir:

⁶⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, “عرف” md.

⁶⁶ A'râf 7/46.

⁶⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, A'râf 7/46 tefsiri.

⁶⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, A'râf 7/46.

⁶⁹ Mustafa Çağrırcı, “Ahiret”, *DİA*, c. 2, s. 30.

⁷⁰ Kâria 101/6–11; Zilzâl 99/6–8.

“Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harçayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma.”⁷¹

Bu âyet, dünya–ahiret dengesi içinde yaşamanın önemine işaret etmekte ve ahirete hazırlığın, dünyadan yüz çevirmek değil; bilakis dünya nimetlerini sorumluluk bilinciyle değerlendirmekten geçtiğini ortaya koymaktadır.

Ahiret bilinci bireyde sürekli bir *murâkabe* (içsel denetim) duygusu oluşturur. İnsan, görünür–görünmez her davranışından hesaba çekileceğine iman ettiğinde, dürüstlük ve sorumlulukla hareket eder. Bu farkındalık hem ferdî arınmayı hem de toplumsal güveni tesis eden bir içsel denetim mekanizması vazifesi görür.⁷²

Netice itibarıyla Kur’ân’ın en temel iman esaslarından biri olan ahiret inancı, insanın hayatını anlam, sorumluluk ve erdem ekseninde şekillendirmesine vesile olur. Böylece geçici hazlarla sınırlı bir dünya anlayışı yerine, sonsuz saadeti hedefleyen bir hayat felsefesi tesis edilir. Bu yönüyle ahiret tasavvuru, bireyin niyet ve amellerini arındıran; toplumu ise adalet üzere inşa eden bir inanç ilkesi olarak tecellî eder.⁷³

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’de ahiret inancı, İslâm inanç sisteminin hem metafizik hem de ahlâkî temellerini teşkil eden asli esaslardan biridir. Ahiret ile ilgili Kur’ânî kavramlar, yalnızca uhrevî bir tasvir değil; aynı zamanda insanın dünyevî davranışlarını yönlendiren ve disipline eden işlevsel bir boyut arz etmektedir. Bu çalışmada Kur’ân’da ahiretle irtibatlı olarak kullanılan kavramların Arap dili bağlamında semantik ve bağlamsal tahliline yer verilmiş; kıyamet, ba’s, haşr, hisâb, mîzân, şefâat, cennet, cehennem ve A’râf gibi temel kavramlar hem lafız hem de mâna düzeyinde analiz edilmiştir.

Çalışma boyunca ortaya konduğu üzere, “Kıyâmet-i Suğrâ” ferdî ölümle başlayan bireysel sona işaret ederken; “Kıyâmet-i Vustâ”, geçmiş kavimlerin topluca helâk edilmesiyle zuhur eden tarihî yıkımı temsil etmektedir. “Kıyâmet-i Kübrâ” ise bütün kâinatı kapsayan kozmik yıkım ve mutlak dönüşüm anıdır. Bu çok katmanlı yapı, Kur’ân’ın ahiret tasavvurunun hem bireysel hem de kolektif düzlemde ne derece derinlikli olduğunu ortaya koymaktadır.

Diriliş (ba’s) ve mahşerde toplanma (haşr), insanın yeniden hayat bulup ilâhî huzura çıkarılma sürecinin esas basamaklarıdır. Bu safhayı takip eden hesap (hisâb) ve yargılama süreci ise ilâhî adaletin tam anlamıyla tecellî ettiği bir boyuttur. Bu süreçte amel defteri (kitâb), terazi (mîzân) ve ilâhî izinle gerçekleşen şefâat, ahiret mahkemesinin temel unsurları olarak zikredilmiştir. Kur’ân’a göre kişi yalnızca zahirî fiillerinden değil, batinî niyet ve yönelişlerinden de mesul tutulacaktır.

Cennet ve cehennem, ahiret sonrası hayatın iki ana kutbunu temsil eden mekânlar olarak sadece mükâfat ve ceza alanları değil; aynı zamanda rahmet ve gazab sıfatlarının tecessüm ettiği metafizik gerçekliklerdir. Cennet; iman, salih amel ve güzel ahlâkın karşılığı olarak sunulurken; cehennem, inkâr, zulüm ve isyanın tabîî neticesi olarak şekillendirilmiştir. A’râf ise bu iki kutup arasında kalan, ilâhî adaletin hassas terazisinde neticeyi bekleyenlerin sembolik menzili olarak anlaşılmıştır.

⁷¹ Kasas 28/77.

⁷² İbn Kayyım el-Cevziyye, *İğâsetü'l-Lehfân*, c. 1, s. 164.

⁷³ Recep Duman “Kur’ân’da Hesap Kavramı ve Anlam Katmanları”. *İlahiyat Dergisi*, 2008, 13(1): 51-76.

Son olarak, ahiret inancının dünya hayatına olan etkisi, Kur'an'ın bu konuyu salt spekülâtif bir doktrin olmaktan çıkarıp pratik-ahlâkî bir meşruiyet zemini hâline getirdiğini göstermektedir. Bu inanç, bireyin hem kendisine hem de toplumuna karşı sorumluluğunu diri tutan bir murâkabe bilincine dönüştürülmüştür. Ahiret fikri, hesaplamanın gecikmediği; her hakkın yerini bulduğu, zulmün karşılıksız kalmadığı bir yurt vaadiyle mü'mini hem iç dünyasında ahlâkî bir bütünlüğe, hem de toplumsal hayatta adaletle sevk eden güçlü bir iman kaynağıdır.

Bu çerçevede Kur'an'daki ahiret tasavvuru ve buna dair kavramsal yapı hem dilsel hem de teolojik yönleriyle İslam inanç sisteminin merkezinde yer almakta; bireyin anlam dünyasını inşa eden, davranışlarını yönlendiren ve ona ebedî saadet eksenli bir hayat ufku sunan temel bir unsur hâline gelmektedir.

Kaynaklar

Atay, Hüseyin. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 7, s. 540. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

Beyhakî. *El-İ'tikâd*. s. 217.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebu Abdullah el-. *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 2001.

Çağrı, Mustafa. "Ahiret". *DİA*. Cilt 2, s. 30.

Çağrı, Mustafa. "Kıyamet". *DİA*. Cilt 25, s. 492-495.

Demirci, Muhsin. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.

Çağrı, Mustafa. "Kıyamet". *DİA*. Cilt 25, s. 492-495.

Duman, Recep. "Kur'an'da Hesap Kavramı ve Anlam Katmanları". *İlahiyat Dergisi* 13/1 (2008): 51-76.

Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. 4 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009.

Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 9 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, ts.

Erdoğan, Mehmet. "Hesap". *DİA*. Cilt 17, s. 281-284.

Er-Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Gayb*. Tefsir: Bakara 2/284; A'râf 7/46.

Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muḥîṭ*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Harman, Ömer Faruk. "Ahiret". *DİA*. Cilt 2, s. 32-36.

İbn Fâris, *Mu'cem Maqâyis al-Luğa*, thk. Abdusselâm Harûn, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, Muhammediye 1975, I, 164.

İbn Atıyye. *El-Muḥarrerü'l-Vecîz*. A'râf 7/46 tefsiri.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

İbn Kayyım el-Cevziyye. *İğâsetü'l-Leḥfân*. Cilt 1, s. 164.

İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Hicr 15/43-44 tefsiri.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. 2 cilt. Beyrut: Dâr İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*, “حشر” md.

İbn Teymiyye. *Er-Reddu 'alâ Men Kâle bi-Fenâi'n-Nâr*. s. 33.

İbnü'l-'Arabî. *El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Cilt 3, s. 137.

Muslim, Haccâc b. Müslim en-Nîsâbü'rî. *El-Câmi'u's-Sahîh*. 5 cilt. Beyrut: Dâr İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

M. F. Abdülbâkî, el-Mu'cem, “kıyâmet”, “âhir”, “âhiret”, “yevme”, “yevme'izin”, “yevmizîn”, “sâ'at”, “şûr”, “haşr”, “serî”, “şf” md.leri.

Özervarlı, Mehmet Sait. “Kur'an'da Ahiret İnancı ve Kıyamet Olgusu.” *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/2 (2002): 123–145.

Râgıb el-İsfahânî. *El-Müfredât fî Ġaribi'l-Kur'an*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2005.

Sağır, Yusuf. *Kelâm'da Ahiret İnancı ve Rasyonel Temelleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Savaş, Mehmet. “Ba's”. *DİA*. Cilt 5, s. 437.

Şahin, M. Süreyya. “Cennet”. *DİA*. Cilt 7, s. 374–376.

Taberî, Câmi'u'l-beyân (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, V, 253-254; XXV, 134-135.

Temel, Ali Rıza. *Ahiret ve Kıyamet İnancı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *El-Câmi'u'l-Kebîr (Sünen)*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1998.

Topaloğlu, Bekir. “Âhiret”. *DİA*. Cilt 1, s. 543–548.

Topaloğlu, Bekir. “Cehennem”. *DİA*. Cilt 7, s. 547.

Topaloğlu, Bekir – İsmail Lütfi Çakan. *Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Toprak, Süleyman. “Haşır”. *DİA*. Cilt 16, s. 416–417.

Uludağ, Süleyman. “Haşır”. *DİA*. Cilt 16, s. 517.

Yüksel, Emrullah. “Hesap”. *DİA*. Cilt 17, s. 240–242.